

Het verstaan van de Schrift: gereformeerd vs. modern

0. Soteriologisch uitgangspunt

De Bijbel is het Woord van God aan arme zondaren. De titel van de Bijbel zou kunnen zijn: ‘Simon! Ik heb u wat te zeggen.’ (Luk. 7:40) Met dit spreken heeft God het behoud van de zondaar op het oog. Het verstaan van de Schrift heeft dus altijd een soteriologische spits: het gaat om de leer van de verlossing; het leven van iedere lezer is daarbij in het geding. Wie veroordeling en vrijspraak vanuit het Woord verneemt, zal daardoor veranderd worden in zijn houding tot God en Zijn Woord. De eeuwige God krijgt het voor het zeggen; deze houding heeft ook gevolgen voor het verstaan van zichzelf en de werkelijkheid. Het staat haaks op het zelfverstaan en het realiteitsbegrip dat de moderniteit ons voorhoudt. Het vindt zijn uitgangspunt in Gods openbaring (en is daarmee niet premodern, antiek of welke historische kwalificatie bedacht zou kunnen worden; ook niet a-historisch trouwens, want het verstaan van de historie, Gods handelen daarin en het zelf zijn noodzakelijk historisch). De onderstaande punten zijn kenmerkend voor deze houding en staan onder druk vanwege de moderniteit.

- Uitgangspunt is de soteriologie. De Bijbel is primair niet een boeiend boek, literair enzovoorts, maar het Woord van God tot mijn behoud (NGB3).
- Gods openbaring is de primaire bron van alle kennis. Deze openbaring bestaat uit woord en daad; de Schriften zijn er om deze openbaring over te leveren. De Schrift verwijst dus per definitie naar de historie.
 - De Bijbel vertelt dat de mens een gevallen natuur heeft, verdorven is en vijandig tegen God; deze noties over de natuur zijn universeel en gaan dus vooraf aan de cultuur waarin wij ons bevinden. De mens moet begrepen worden vanuit de eerste en de laatste Adam.
 - Door wedergeboorte ontvangt de christen in beginsel vernieuwd verstand (1 Kor. 2), wat nodig is om Gods wil in het Woord te verstaan.
 - Om de Schrift te verstaan is de voortdurende werking van Gods Geest nodig (Ps. 119:18).
 - Pas bij het sterven of op de jongste dag wordt ons verstaan van de Schriften definitief vernieuwd en het Woord volledig vervuld.
- De Heilige Geest waakt over het behoud van de Schriften door de tijd heen.

1. Ontwikkeling Schriftverstaan in relatie tot moderniteit

Vanaf de Reformatie tot nu is bovenstaand Schriftverstaan steeds meer onder druk komen te staan.¹ Hieronder wordt kort aangeduid langs welke wegen deze ontwikkeling gegaan is.

1.1 Reformatie

Luther sprak te woorden: ‘Theoloog wordt je niet door te lezen, te begrijpen en te speculeren, maar door te leven, te sterven en steeds meer verdoemd te worden.’ Dit reformatorisch ijkpunt stelt de lezer van de Schrift als mens onder het Woord van God: zondig, gehoorzaam, bevend. Ik ben schepselmatig God eer verschuldigd en mijn leven hangt af van Zijn vrijsprekend Woord.

Dit werkt door in het hele denken. God is mijn Schepper en de Schepper van de hele wereld. De werkelijkheid wordt ontologisch gedragen door de Almachtige – een inzicht dat Plato ook had. Dat maakt dat iedere zoektocht naar waarheid zich richt op het ontologische², dat rust in God (Thomas van Aquino).

1.2 Rationalisme

Gedurende de geschiedenis na de Reformatie verschuift het zwaartepunt van het denken steeds meer van het ontologische naar het epistemologische. Allerhande problemen worden opgeworpen rondom de mogelijkheid van kennis. **Descartes** komt met zijn absolute startpunt (*cogito ergo sum*), waarmee hij de bron van kennis en dus ook van zelfverstaan in het denkend subject legt: de ratio is het onwankelbare beginpunt. De Schepper van de ratio speelt een (essentiële) bijrol in het in stand houden van Descartes’ denksysteem (God zorgt ervoor dat de communicatie tussen *res cogitans* en *res extensa* goed verloopt). Anderhalve eeuw van rationalistische en empiristische filosofieën volgen, waarbij de toegang van het subject tot de objectieve buitenwereld lastiger wordt: een ontvouwing van de object-subjectscheiding van Descartes.

Het rationalisme heeft ook zijn weerslag op de hermeneutiek; meer en meer wordt het verstaan van de Schrift geproblematiseerd; de Bijbel wordt behandeld als een encyclopedisch handboek; zo wordt de ontstaansdatum van de aarde berekend. De eenheid van openbaring raakt uit het zicht, en de veelheid van teksten, eenheden, genres en dergelijke krijgt veel aandacht. De doorwerking van het rationalisme blijkt daarin dat in het Schriftonderzoek steeds minder ruimte is voor voorlopigheid en het besef dat wij ‘ten dele kennen’, ook na het verlichtende werk van Gods Geest. De eschatologische notie dat God Zijn Woord waar maakt (Jer. 1:12) moet plaats maken voor een uitleg die in het hier en nu klopt en alle vragen overbodig maakt. Ten dienste van dit streven wordt de accommodatietheorie ingezet. Het besef dat de Heere in Zijn Woord soms op menselijke wijze spreekt, komt al op in de

¹ Het is niet zo dat er voor de Reformatie geen verschuivingen waren in het Schriftverstaan. Allegoriserende Schriftuitleg werd veel toegepast, en kwam soms goed van pas als de Schrift botste met de eigen ideeën. (P. Brown (2000), *Augustine of Hippo*, 74-75; over allegorese in het algemeen: Prosman (2024:53-72)). Echter: pas met de Verlichting wordt de gedachte gemeengoed dat de menselijke ratio het uiteindelijke gezag heeft (A.A.A. Prosman (2024), *Theologie en hermeneutiek. Een problematische verhouding*, 92).

² Dit ‘ontologische’ is niet synoniem aan ‘absoluut’: absoluut wekt de indruk dat het boven God staat; daarnaast komt de Heere tot de mens als Schepper en Onderhouder van de werkelijkheid; dat het ontologische constant is, is te danken aan Gods trouw.

vroege kerk en heeft dan een instrumentele functie. Vanaf de 17^e eeuw wordt deze accommodatietheorie ingezet om het openbaringsgetuigenis van de Schrift aan te tonen.³ Zo wordt de accommodatie tot een hermeneutische sleutel om voor de rationalist onwelgevallige teksten 'onschadelijk' te maken.⁴ Deze ontwikkelingen zijn alleen te begrijpen vanuit een verzelfstandiging van het denkende ik (subject) tegenover het object van het Woord.

1.3 Kant

Het is Immanuel **Kant** (1724-1804) die een accolade weet te slaan om het rationalisme en empirisme, echter zonder te ontkomen aan deze scheiding. Hiermee stolt de wijze van verstaan waarbij het oordeelsvermogen van het subject bepalend is; zij het in binding aan bepaalde denkpatronen (epistemologisch: analytische/synthetische oordelen; ethisch: categorische imperatief; esthetisch: er is een wisselwerking tussen het kunstwerk en mijn subject). Noodzakelijkerwijs krijgt de ratio van de mens meer en meer gewicht en moet ervanuit gegaan worden dat de ratio ofwel niet is aangetast door de zondeval, ofwel verlost is; burgerlijke gehoorzaamheid en algemene verzoening gaan een huwelijk aan. De vraag naar in hoeverre de ratio door wedergeboorte verlicht wordt (en de spanning tussen het reeds en het nog niet) speelt geen rol.

1.4 Negentiende eeuw e.v.: epistemologie

In de 19^e eeuw komt hier de bewustheid van de geschiedenis bij. De geschiedwetenschap komt op met **Hegel** en met **Dilthey** wordt de belijdenis dat wij 'vast' zitten in ons geschiedkundig tijdvak: wij kunnen daaraan niet ontkomen.⁵ Het sluit de mens enerzijds op, maar maakt hem anderzijds nog zelfbewuster in die zin dat het zelf verstaan wordt van binnenuit. Was de fysieke buitenwereld al moeilijker toegankelijk geworden (wat alleen nog maar toeneemt met de ideeën van Heidegger), de geschiedenis wordt hiermee ook ontoegankelijk: mensen uit de vorige eeuw komen principieel op afstand te staan. De hele geschiedenisfilosofie (Marx, Comte, Collingwood) is onder andere een ontvouwing van dit punt.

Nietzsche is een bepaalde (maar noodzakelijke?) ontknoping van deze ontwikkeling. Als alle wegen naar de wereld buiten het subject afgesloten zijn (de zee is leeggedronken, de horizon uitgewist), is het subject volledig op zichzelf aangewezen om zich te definiëren. Dit verdraagt zich niet met de idee dat het subject verlost zou moeten worden; dat kan niet (binnen dit denkraam) en het subject moet dat ook helemaal niet willen. Verlossing betekent vernietiging van het subject, en er is niets anders meer dan dat ene subject. Daarom Nietzsches pleidooi: wij moeten verlost worden van de (gedachte

³ R. Bijlsma (1964), *Schriftgezag en Schriftgebruik*, 229-230.

⁴ Je zou dit kunnen vergelijken met de functie van *allegorese* in de Vroege Kerk.

⁵ A. Zwiep (2013), *Tussen tekst en lezer. Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek. Deel II: Van moderniteit naar postmoderniteit*, 64.

van) verlossing; de Übermensch moet opstaan met zijn wil tot macht.⁶ Dit leidt enerzijds tot het nazisme⁷, maar er zijn ook andere lijnen zichtbaar.

In de jaren '60 breekt de tijd aan van de doorbreking van het burgerlijke, het afwerpen van repressieve systemen zoals kerk, moraal en traditie. Gesteund door het wantrouwen van Marx (religie is de opium van het volk), aangewezen op het eigen subject als bron van het zelf en verlost van de verlossingsgedachte breekt het idee baan dat je moet uitleven wie je bent (expressief individualisme).⁸

Intussen komt het postmodernisme op, waarin via structuralistische theorieën een surrogaat-ontologie wordt ontworpen: de (veranderende) werkelijkheid wordt binnenwerelds geanalyseerd als dynamisch systeem van intermenselijke en intertekstuele structuren. Vanuit deze epistemologische greep (die overigens binnenwerelds ook wel waarde heeft) worden ontologische conclusies getrokken (want er is toch verder geen andere manier om iets ontologisch te zeggen).⁹

Tegelijkertijd worden alle absurdistische consequenties van dit denken opgelost met pragmatisme (wat eigenlijk meer een overlevingsstrategie is dan een echt antwoord):

- Solipsisme: als de wereld buiten mij onkenbaar is, ben ik in mezelf opgesloten en heeft het geen zin om bijvoorbeeld te communiceren. Pragmatische reactie: als je deze theorie verdedigt, geloof je er blijkbaar niet in, want anders zou je je mond wel houden.
- Ontologische ontredde: bestaat er wel een wereld buiten mij (*The Matrix*)? Hier wordt geen ander antwoord op gegeven dan uitbundig te leven. Deze vraag wordt overschaduwd door die van het solipsisme.
- Zinloosheid van het leven: de zin is om te overleven (Nietzsche, evolutionisten); zin kan ook gezocht worden in een onbaatzuchtige, areligieuze en a-heroïsche levenswandel (Albert Camus); zin kan ook gezocht worden in opoffering voor een bepaalde ideologie, waarbij sprake is van nieuwe zuilen rondom rechtsextremisme, woke-denken, klimaat enzovoorts. (De gedachte dat het leven te zinloos is om het te beëindigen (Seneca) lijkt tegenwoordig niet meer gehuldigd te worden.)
- 'Ontologisch scheppen': als het zijn niet vastligt, kan men het zelf vormgeven of de vormgeving corrigeren; dit 'ontologisch scheppen' is doel van feminisme, genderisme en woke-denken.
- Complottheorieën: absolute beweringen die gedaan worden op basis van geziene structuren (lijkt op de ontologische conclusies uit structuren in postmodernisme). De afwijzende pragmatische reactie is dat het is niet leuk om zulke theorieën te geloven of dat de meeste mensen geloven er niet in geloven. Intussen is complotdenken zelf een vorm van pragmatisme: achter het masker van waarheidsvinding verschanst zich een besef van de

⁶ In zekere zin was die Übermensch al lang opgestaan sinds Descartes, maar Nietzsche werkt dit meer ethisch uit (in die zin dat er geen ethiek meer is/zou moeten zijn). Overigens heeft Nietzsche heel goed gevoeld wat die christelijke verlossing precies behelst; dat zal ook aan zijn opvoeding gelegen hebben (hij kwam uit een Luthers-piëtistisch predikantsgezin, verloor op jonge leeftijd overigens zijn vader).

⁷ A.A.A. Prosman (2015), *De onverwerkte holocaust. Spiegel voor de kerk van nu*; hij betoogt dat de holocaust geen zwerfsteen is in de geschiedenis, maar de noodzakelijke uitkomst van de filosofie van Nietzsche. Overigens kan er geen is-gelijk-teken geplaatst worden tussen de Übermensch van Nietzsche en die van Hitler.

⁸ Trueman, C. (2022), *Een vreemde nieuwe wereld. Hoe ons denken over identiteit en seksualiteit veranderde*.

⁹ H.-G. Gadamer (2014), *Waarheid en methode. Hoofdpijnen van een filosofische hermeneutiek*.

natuurlijke onkenbaarheid van de wereld, gehuld in een existentiële desinteresse in waarheid. Dit is waarom complotdenkers zichzelf verliezen in het delen van gegevens zonder waarde, weggingen en perspectieven in acht te nemen.

1.5 Negentiende eeuw e.v.: historische kritiek

Vanaf de renaissance wordt er actief gezocht naar manuscripten uit de oudheid, vanuit het principe *ad fontes*. De Bijbel is verreweg het meest overgeschreven boek, waarvan dus ook de meeste handschriften te vinden zijn; dit roept de vraag op naar de juiste tekst van de Bijbel. Toch is deze vraag niet nieuw; reeds de kerkvaders zijn zich bewust van de diversiteit aan bronnen.¹⁰ Ook in de kanttekeningen op de Statenvertaling speelt dit vraagstuk wel eens¹¹, al was de kennis van verschillende bronnen toen geringer dan nu. De Statenvertalers baseerden zich op de *Textus Receptus* van Erasmus, die gebaseerd is op de Byzantijnse teksttraditie. Met de vondst van nieuwe grote manuscripten zoals de Codex Sinaiticus en Vaticanus in de 19^e eeuw komt er meer kennis over verschillende manuscriptfamilies van de teksten van het Nieuwe Testament. De traditioneel dominante Byzantijnse traditie komt te staan in de schaduw van veel oudere manuscripten uit de Alexandrijnse teksttraditie, onder andere omdat deze laatste soms (veel) ouder zijn. Maar hoe moeten tekstversies gewogen worden? Welke argumenten zijn er om manuscripten of zelfs hele manuscriptfamilies te wegen? Origines van Alexandrië klaagde al over het corrupte karakter van manuscripten in zijn tijd.¹² Dit alles roept vragen op.¹³ Hetzelfde geldt voor verschillen die er zijn tussen de Septuaginta (LXX, de Griekse vertaling van het Oude Testament uit de tweede eeuw voor Christus) en de Masoretische Tekst (MT, de Hebreeuwse tekst van het Oude Testament zoals die ons overgeleverd is). Tekstvondsten in Qumran van halverwege de vorige eeuw hebben weer nieuw licht geworpen op de verhouding tussen deze twee. Laat deze diversiteit aan (grond)teksten zien dat er sprake was van 'groeteksten'? Is Jesaja als een dun boekje begonnen en daarna uitgebreid? Waren er van Jeremia aanvankelijk verschillende versies (een kortere en een langere) in omloop?¹⁴ Waren er autografen, maar zijn die vervormd door diverse latere redacties? Welke ideologie zat er achter het aanpassen, promoten en omarmen van bepaalde versies van Bijbelboeken? Zo heeft de tekstkritiek aanleiding gegeven tot het historisch-kritisch onderzoek: het onderzoeken van de Bijbel (tekst) waarbij geprobeerd wordt het historische verband te reconstrueren. Op zichzelf is dit een goed streven en ligt het dicht bij het zoeken naar de *sensus litteralis* zoals Luther die voorstond. In praktijk is het historisch-kritisch onderzoek een complex gebeuren waarbij de Bijbel meestentijds het eerste noch

¹⁰ R.K. Harrison (1991), *Introduction in the Old Testament*, 2-7.

¹¹ Bij Jak. 2:18 ('toon mij uw geloof uit uw werken') teken de statenvertalers bij 'uit uw werken' aan (kanttekening 52): 'Anderen lezen: zonder uw werken, hetwelk ook een goeden zin heeft. Doch de meeste Griekse boeken hebben uit uw werken.'

¹² Zie zijn commentaar op Mattheüs 15:14; geciteerd in B.M. Metzger, 'Explicit References in the Works of Origen to Variant Readings in the New Testament Manuscripts' in: B.M. Metzger (1968), *Historical and literary studies*, 88-89.

¹³ Zie voor een overweging hierbij: J. van Bruggen (1994), 'De ballingschap van de Byzantijnse tekst', in: *In die Skriflig* 28.3. De codex Vaticanus behoort met de codex Alexandrinus mogelijk tot afgekeurde exemplaren van de bestelling Bijbels die keizer Constantijn deed in 331 (G. van den Brink (1995), *Van koinè tot canon. De overlevering van het Griekse Nieuwe Testament*, 29, 85).

¹⁴ De complexiteit van deze vragen blijkt heel groot te zijn, te meer wanneer men de Qumramteksten probeert te wegen. Vgl. Anava, S. e.a. (2020), 'Illuminating Genetic Mysteries of the Dead Sea Scrolls', *Cell* 181, 1218-1231.

het laatste woord heeft. De Bijbeltekst zelf wordt op de snijtafel gelegd en historisch gereconstrueerd met behulp van bronnensplitsing, redactiekritiek, het reconstrueren van mogelijke *Vorlagen* en dergelijke.

Alhoewel de hoogtijdagen van de historische kritiek tot het verleden behoren, duiken historisch-kritische elementen nog wel overal op. Deze vorm van Bijbelwetenschap verhoudt zich moeilijk tot het klassieke Schriftverstaan, omdat het de volgende vooronderstellingen suggereert of uitdraagt:

- De boodschap van de Bijbel is niet zo duidelijk: we weten niet eens welke brontekst we precies moeten volgen. De stap van tekst naar historie wordt daarmee ook onneembaar. Laten we accepteren dat die stap op zijn minst problematisch is en dat de tekst van de Bijbel niet zondermeer toelaat om historische claims te doen.¹⁵
- Het spreken over *autografen* is zinloos, want we hebben er geen toegang toe en weten niet of ze er ooit wel geweest zijn.¹⁶
- Diverse complottheorieën over het verdonkeremanen van ‘de echte teksten’ ten faveure van de varianten die de kerk beter uitkwamen. ‘Als het Vaticaan nog eens opengaat, dan vinden we ...’¹⁷
- Als de tekst onhelder is en een wordingsgeschiedenis heeft, ligt de weg open om met die wordingsgeschiedenis door te gaan. Als de inspiratie zich niet beperkt heeft tot Mozes, maar doorging in alle redacteuren van de boeken van Mozes, waarom zou ik dan nu niet geïnspireerd kunnen worden?¹⁸

Excurs: tekstkritiek en historisch-kritische wetenschap

Geen van de autografen van de Bijbeltekst is nog in ons bezit. Wat we hebben zijn afschriften hiervan; hierbij vallen twee zaken op: er is in de handschriften soms sprake van kennelijke verschrijvingen; op basis van de vele handschriften is het mogelijk tekstfamilies te reconstrueren. Daarnaast lijken vertalingen soms een in onze ogen vrije weergave te bevatten van het origineel. Vanaf de Reformatie is er gewerkt aan het verzamelen en classificeren van manuscripten; vanaf de 18^e eeuw neemt het onderzoek hiernaar een hoge vlucht; in de 19^e eeuw komt de historische kritiek op en halverwege de 20^e eeuw blijkt deze moeiteloos aan te sluiten bij postmoderne schriftvisies en allerlei schriftkritische benaderingen. Dit roept de vraag op of tekstkritiek wel ethisch verantwoord is. Een aantal opmerkingen hierbij.

- Het besef dat tekstoverlevering niet volmaakt is, komen we al tegen bij de kerkvaders en is dus geen moderne uitvinding.¹⁹ Calvin haalt verschillen tussen de MT en de LXX voor het voetlicht.²⁰ Ook de Statenvertalers waren zich bewust van verschillen tussen manuscripten, getuige de kanttekening op Jakobus 2:18. Allen gaan hier ontspannen mee om. De

¹⁵ Dit is één van de punten die betoogd wordt in A. Huijgen (2021), *Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel*.

¹⁶ Bekend kritiekpunt op de *Chicago Inerrancy Statement*, die verwijst naar de autografen.

¹⁷ Variant op de mythe van de Heilige Graal, verbreid door Dan-Brown-achtige boeken.

¹⁸ C. Houtman (2006), *De Schrift wordt geschreven*.

¹⁹ Harrison (1991:2-7).

²⁰ J.B. Zippro (2020), ‘Aspecten van het wetenschappelijk onderzoek van het Oude Testament’, in G. Clements e.a., *Het onfeilbare Woord. Een theologische verkenning*, 266.

betrouwbaarheid van de Schrift hangt voor hen niet af van de oplossing van een tekstuele kwestie. Wij mogen door onze vragen bij de tekst van de Schrift niet uit het oog verliezen dat het om Gods Woord gaat, en niet om onze teksten. De Heere sprak en waakt over Zijn Woord. Hij maakt Zijn Woord waar.²¹

- Het is van belang te onderkennen dat de tekst die werkelijk ter discussie staat maar een zeer klein percentage uitmaakt van de totale Bijbeltekst. Hier kunnen geen verstrekkende inhoudelijke conclusies uit getrokken worden. Ieder manuscript afzonderlijk brengt in contact met het apostolisch getuigenis.
- Vanuit soteriologisch perspectief mag aangenomen worden dat de Heilige Geest waakt over de overlevering van Zijn Woord.²²
- De overlevering van de Schrift is naar binnenwereldse maatstaven uitzonderlijk zuiver; onvolmaaktheden onderstrepen het nog-niet van wat geopenbaard is; mogelijk onderstreept het ook dat de Schrift als Gods spreken een middel is en geen doel in zichzelf. Wij mogen zelfs het Woord van God niet verafgoden.²³

Vanuit deze gegevens mag met ontspanning gezocht worden naar de tekst van de autografen. Het zou goed zijn om dit soteriologisch-pneumatologische argument rondom tekstoverlevering nader te doordenken en te gronden in de Schrift.²⁴

1.6 Charismatische en pinksterhermeneutiek

De evangelische wereld is bijzonder breed en veelvormig. We vinden er elementen van de *anabaptisten* uit de zestiende eeuw, zoals de doopvisie en allerlei vormen van geestdrijverij. Vanwege het fragmentarische karakter van de evangelische beweging (wat samenhangt met haar congregationalistische karakter: men is minder ingesteld op boven-gemeentelijke structuren) is het lastig in het algemeen te spreken over dé charismatische hermeneutiek. Er zijn wel handboeken beschikbaar, die soms verrassend orthodoxe stellingen verdedigen.²⁵ De aard van de evangelische wereld brengt echter met zich mee dat de doorwerking van theologische doordinking niet geborgd is. Succesvolle en invloedrijke evangelische gemeenten zijn populistisch en in toenemende mate neo-charismatisch van aard: ze drijven op het gevoel van de tijdgeest en hun zichtbare ‘succes’ (genezing, extase, *charismata*, wonderen, enzovoorts) bepaalt de bekendheid en de groeicijfers. Zelfuitgeroepen voorgangers worden op deze wijze natuurlijk geselecteerd.²⁶ In ons land zijn dat momenteel gemeenten als die van Frontrunners en Mozaïek, beiden met hun eigen kleur. Voorgangers en uitingen van deze gemeentes functioneren als ambassadeurs van het evangelisch-

²¹ Jer. 1:12. Deze ontspanning vanuit een eschatologische oriëntatie biedt aanknopingspunten voor een gereformeerd antwoord op vraagstukken die vanuit de historisch-kritische wetenschap op ons afkomen (en nog altijd om nadere doordinking vragen).

²² Vgl. H. van den Belt (2007), “...Die gesproken heeft door de profeten” De Schrift in de context van de pneumatologie’, *Theologia Reformata* 50, 346-360.

²³ Vgl. 2 Kon. 18:4, waar de koperen slang, een genademiddel, wegens verering vernietigd wordt.

²⁴ Het probleem van tekstkritiek en historische kritiek ligt dus niet in de Schrift, ook niet in de overlevering ervan, maar in de verabsolutering van een historische bepaalde onderzoeksvorm. Vgl. G.W.S. Mulder (2020), *Vertaling van de Schrift* in G. Clements e.a., *Het onfeilbare Woord*, 204-212. H. van den Belt (2024), *Geestspraak*, 95 doet een poging om de overlevering van de tekst onderdeel te maken van het proces van inspiratie. Overigens is zijn behandeling van tekstvarianten niet overtuigend (2024:248-249).

²⁵ Zo bijvoorbeeld C.S. Keener (2016), *Spirit Hermeneutics. Reading Scripture in Light of Pentecost*.

²⁶ Opgemerkt zij dat de kerk van de reformatie hiervan niet vrij is; presbyteriale kerken kennen echter wel meer mechanismen, bijvoorbeeld om ongezonde uitwassen te genezen.

charismatisch gedachtengoed; daarom baseer ik het volgende op teksten en uitingen van deze groepen. Daar komt bij dat in modern-evangelische en neo-charismatische contexten het meest duidelijk wordt waar het misgaat met het Schriftgezag.

Hieronder volgt een aantal lijnen waarlangs de hermeneutiek van dergelijke gemeenten zich beweegt. Nogmaals: het is moeilijk algemeen te zijn; het is heel goed mogelijk om klassiek-Bijbelse zwerfstenen aan te treffen binnen het charismatische gedachtengoed.²⁷

- Er is op punten (te) weinig verband tussen theologische doordenking en de praktijk van het gemeentelven. Kritische distantie tot de eigen geloofsbeleving is er te weinig; theologie is voor sommigen een besmet woord.
- **Biblicisme:** De Bijbel wordt gezien als openbaringsbron; daarbij wordt weinig geworsteld met de betekenis van een tekst in de directe context en in het heilshistorische verband. Zo wordt de genezingspraktijk van de Heere Jezus één op één overgezet in onze tijd of ziet men geen verband tussen doop en besnijdenis. Bijbelse figuren zijn rolmodellen (soort *influencers*), los van hun positie in de heilsgeschiedenis. Hedendaagse voorgangers noemen zich 'apostelen'.
- De praktijk functioneert als openbaringsbron naast het Woord. Dit zie je met name in de neo-charismatische beweging; naast Bijbelberoep spelen getuigenissen en bijzondere verhalen een beslissende rol. Hier valt te denken aan getuigenissen na een geloofsdoop, bijzondere gezangen en duiveluitdrijvingen. Op dezelfde manier wordt bewezen geacht dat tongentaal brabbeltaal is en de mogelijkheid om te vallen en lachen in de Geest dienen als hun eigen bewijsgrond.
- **Geestdrijverij:** het beroep op innerlijk licht functioneert als hermeneutische sleutel. Dit beroep is nodig om de praktijkvoorbeelden overtuigend in verband te brengen met de Bijbelse gegevens. Dit 'innerlijke licht' gecombineerd met een afkeer van theologie (als verstandswerk van een lagere orde) werkt verblindend en staat kritische reflectie van een verlicht verstand in de weg.
- Romeinen 7 wordt gelezen als een eertijds en niet als de praktijk van het christenleven. Dat maakt zelfonderzoek en een besef van de arglistigheid van het hart tot irrelevante zaken in het leven van een christen.
- Alhoewel het evangelische denken sterk geënt is op gelijkheid, brengt het charismatische juist ongelijkheid met zich mee; er is sprake van ingewijden die tongentaal kunnen vertalen, genezingsgaven hebben, enzovoorts. Grote sprekers met indrukwekkende verhalen lijken op priesters in oude pagane volksreligies.
- Elementen die typerend zijn voor de geest van onze tijd keren terug in een geestelijk jasje.
 - Maakbaarheid is de onderlegger voor de genezingstheologie. God wil dat je gezond bent en de Bijbel draagt de bouwstenen aan om beter te worden.
 - Veel aandacht voor psychologie vertaalt zich naar een sterk therapeutische theologie en/of exorcistische theorieën. Voor iedere aandoening wordt een duivel geconcipeerd, met puzzelstukjes ontleend aan de Bijbel.
 - Behoeftte aan een sterke leider in een verwarrende tijd wordt zichtbaar in markante, manipulatieve leiders van succesvolle gemeentes.

²⁷ De termen evangelisch, charismatische en pinkster- min worden hier min of meer door elkaar gebruikt. Dat is niet terecht; toch is er in hermeneutisch opzicht veel meer overeenstemming tussen deze groepen dan men van de buitenkant zou vermoeden.

- Zichtbaar effect gaat boven ideologie (vgl. de pragmatische aanpak van politieke partijen): zichtbare genezingen en dergelijke hebben sterke aantrekkingskracht en zijn ook 'onweerlegbaar', want: je ziet het toch. En: daar gebeurt tenminste wat.
- *Feel-good* is leidend voor wat waar is.
- Professionele setting met licht- en geluidseffecten en dergelijke. Iedere voorganger heeft een *ministry*, wat zowel staat voor zijn specifieke gave als voor het hele bedrijf dat rondom zo iemand opgetuigd wordt.
- Hang naar spectaculaire kick-momenten (om de beleving); dit vertaalt zich ook door naar een bijzondere aandacht voor potentiële spectaculaire zaken. Zo krijgen theorieën over de eindtijd en bijvoorbeeld de opname buitensporig veel aandacht.
- Deze lijnen samengenomen maken dat het voor een modernistisch mens goed toeven is in een charismatische context. Het eigen subject kan uiteindelijk beslissend zijn voor alles; het gevoelde geestelijke tekort vindt enige vervulling in geestelijke bijzonderheden. De zoektocht naar 'meer' kan gevuld worden met charismatische of eschatologische veeldenkerij.
 - Het succes van deze evangelisch-charismatische beweging is mede te danken aan de aansluiting bij het godsdienstig gevoel dat veel breder leeft, en wat door Christian Smith 'Moralistic Therapeutic Deism' (MTD) genoemd wordt.²⁸ MTD heeft een godsbeeld dat lijkt op dat van de 18^e eeuw: altijd beschikbaar, maar niet te persoonlijk. Een God Die altijd geeft en nooit eist en bij Wie de donder van de Sinai geen plaats heeft. Het idee dat er een objectieve realiteit zou kunnen bestaan die van beslissende betekenis is voor ieders persoonlijk leven, speelt geen rol. MTD staat voor ontologisch antirealisme, epistemologisch scepticisme en perspectivisme.²⁹

2. Gereformeerd Schriftverstaan: de weg terug

In het vorige hoofdstuk werd een dominante lijn geschetst inzake het zelfverstaan en de Schriftuitleg sinds de reformatie. Door de eeuwen heen zijn er mensen geweest die het opgenomen hebben voor een gereformeerd Schriftverstaan. Hun pleidooien staan altijd op achterstand door de tijdgeest; het weerwoord luidt dat wij niet terug kunnen achter de Verlichting, achter Kant of achter Schleiermacher. Dit is de negentiende-eeuwse mythe dat wij opgesloten zitten in een tijdvak; ze verabsoluteert een op zichzelf juiste notie (nl. noodzakelijke bewustheid van de eigen historische bepaaldheid), valt in haar eigen zwaard (deze uitspraak overstijgt haar eigen tijdvak omdat het voor alle tijden zou gelden) en houdt geen rekening met revelatie van boven. Het gereformeerde Schriftverstaan is niet conservatief of progressief en zoekt niet aan een historisch tijdvak te ontvluchten; het zoekt te begrijpen wat de HEERE te zeggen heeft in Zijn Woord, om daar het leven in te vinden. Hieronder volgt een weergave van enkele uitgangspunten voor de lezershouding en vervolgens voor de hermeneutiek.

²⁸ R.A. Mohler (2020), *The Gathering Storm. Secularism, Culture, and the Church*, 123vv.

²⁹ Mohler (2020: 130).

2.1 Gevolgen voor onze omgang met de Schrift

De taak voor iedere Bijbellezer, ook de theoloog, is niet om in de eerste plaats binnenwereldse, schriftkritische of postmoderne bolwerken af te breken, alsof een recht verstaan van de Schrift pas daarna gestalte zou kunnen krijgen. Voor alle dingen moet er een buigen en beven voor het Woord zijn. Als de Schrift de viva vox Dei is, past ons de houding van luisteren, van nederigheid, van ootmoed, van afhankelijkheid; het Woord spreekt immers van de weg tot het leven (en is dus van levensbelang voor arme zondaren).

De Schrift tekent ons hoe de lezer eruit ziet; de volgende elementen moeten op de een of andere manier functioneren in de omgang met de Schrift:

- De lezer is geschapen naar het beeld van God (Gen. 1:26);
- De lezer is zondaar en heeft een verduisterd verstand; het bedenken van zijn vlees is vijandschap tegen God (Rom. 8:7);
- De natuurlijke mens verstaat niet de dingen die des Geestes Gods zijn (1 Kor. 2:14);
- De wedergeboren lezer ontvangt in beginsel een verlicht verstand om te verstaan wat de Schrift zegt (1 Kor. 2); in deze staat wil de lezer zijn gedachten onderwerpen aan de gehoorzaamheid van Christus; hij bidt voortdurend om verlichte ogen des verstands om te verstaan de wonderen van Gods wet (Ps. 119:18; Ef. 1:18; Ef. 3:9)³⁰;
- Dit vereist een buigen voor de Schrift, een beven voor het Woord (Jes. 66:2), een gebroken worden door Heilige Geest (vgl. Jeremia 20:7), wedergeboorte, geloofsgehoorzaamheid en voortdurend zelfonderzoek (2 Kor. 13:5); de geloofsvereniging met Christus heeft consequenties voor het verstaan van de Schrift:
 - De lezende christen is principieel zelf het voorwerp van kritiek: zijn verstaan moet verlost worden, omdat hij zich bevindt tussen het reeds en het nog niet (ook epistemologisch; 1 Kor. 13:12)
 - Het geeft een verstaan van de Schrift die de natuurlijke mens niet kent (1 Kor. 2:7-16)
 - Geeft diepe afhankelijkheid van de verlichting van de Heilige Geest (Die aan het Woord bindt en daar niet van afleidt (Joh. 14:26)).
 - De context/cultuur/positie van de lezer kan nooit zelfstandige betekenis krijgen.

Dit alles betekent ook dat de Schrift het voor het zeggen heeft. Dit primaat van de Heilige Schrift in de hermeneutiek hangt samen met de volgende punten:

- Autopistie van de Schrift: de Bijbel bewijst zichzelf
- Sacra Scriptura sui ipsius interpres: de Bijbel is haar eigen uitlegster; om tot uitleg te komen, moet Schrift met Schrift worden vergeleken.³¹ Hier ligt het gelijk van de canonieke exegese.
- Zelfgetuigenis van de Schrift: de Bijbel zegt enige dingen over zichzelf

³⁰ Vgl. J. Owen (1678), *Causes, Ways and Means of Understanding the Mind of God*. Wezenlijk voor Owen is dat de levendmaking niet het eindpunt, maar het beginpunt is van dit gebed. David bidt in Psalm 119 als levendgemaakte zondaar om de opening van zijn ogen. De uitleg van de Schrift is ook in de handen van Gods kind niet (automatisch) veilig.

³¹ Dit wordt onderstreept door het feit dat de Bijbel als eenheid gelezen moet worden. Prosman (2024:245-246). Zie ook Van den Belt (2024:56vv). Overigens staat op de eenheid van de Schrift bij Van den Belt enige druk door zijn vriendelijke bejegening van Schriftkritiek.

- Presenteert zichzelf als een eenheid (NT leest OT als gezaghebbend; apostelen citeren Jezus' woorden als gezaghebbend, enz.)
- Presenteert zichzelf als geïnspireerd
- Presenteert zichzelf als genoegzaam en noodzakelijk
- Presenteert zichzelf als afgerond
- God blijft altijd soeverein over Zijn eigen Woord. Concreet betekent dit:
 - Het Woord mag niet van de Geest losgemaakt worden.
 - Gods Woord is waar en Hij maakt het waar.
 - De vervulling van profetieën is altijd soevereine vervulling die de verwachtingen overstijgt.
 - God openbaart in Zijn Woord altijd de waarheid, maar niet altijd al de waarheid.
 - God legt Zijn eigen Woord uit, hetzij door woorden, hetzij door daden, hetzij door beide.
 - God bewaart Zijn eigen Woord, ook door de tijd heen.

Vanuit het bovenstaande volgt een hermeneutische visie die op punten haaks staat op (post)moderne hermeneutische tendensen.

- De Schrift interpreteert zichzelf; de exegese van deze Schrift levert vervolgens hermeneutische regels op. Dit staat haaks op de gedachte van hermeneutiek als verstaansfilosofie die voorafgaat aan de exegese en überhaupt vooraf gaat aan ieder denkproces, omdat de lezer principieel historisch bepaald en gevangen is.³²
- Exegese is nodig om de lezer bij de Schrift te brengen, niet andersom.³³ In de exegese worden voor zover noodzakelijk context, leefwereld, genrekenmerken en dergelijke te berde gebracht, om de lezer de zin van de tekst te doen verstaan. Op dit punt speelt de vrijheid van exegese; deze vrijheid is dus een gevolg van het menselijk tekort na de zondeval. Het Woord is duidelijk en exegese ruimt uit de weg wat een juist verstaan van dit Woord van onze kant verhindert. Vrijheid van exegese heeft dus niets te maken met de gedachte dat je met de Schrift nog alle kanten op kunt.
- De Schrift als Woord van God bepaalt de lezer, niet andersom (i.e.: het lezend subject analyseert niet het object van het Woord, maar de levende God als sprekend Subject komt tot de mens, als luisterend subject). Dit is gegrond in het mens-zijn en zondaar-zijn van de lezer. God spreekt in de Schrift tot de mens als mens en als zondaar en daardoor heeft de mens een verstaanshorizon om het Woord te verstaan.
- Culturele afstand tussen tekst en lezer kan nooit absoluut zijn. Het denkende, voelende, ervarende subject van de mens kan nooit bepalend zijn voor de uitleg van de Schrift.
- Mankementen in tekstoverlevering mogen niet verabsoluteerd worden. Deze onvolmaaktheid is een gevolg van onze gevallen natuur; ze verduistert Gods spreken niet. Ieder manuscript geeft het apostolisch getuigenis door. Eigen aan de gestalte waarin de Schrift tot ons komt, valt zij onder het nog-niet van de voorlopige verlossing. In het eindgericht maakt God Zijn Woord definitief waar voor aller ogen. De theoloog is nog pelgrim en is daarom bescheiden en weet zijn plaats.

³² A. Moerkerken (2010), *Zin en mening*, 30.

³³ J. van Bruggen (2012), *Marcus. Het evangelie volgens Petrus* (Commentaar Nieuwe Testament), 22.

- 'De Schriftkritiek is niet kritisch genoeg, zolang zij ongelovige uitgangspunten niet onder kritiek wil stellen.'³⁴

2.2 Bruikbare elementen uit (post)moderne hermeneutiek

De afgelopen eeuwen is er veel hermeneutische doordenking geweest. Om eerder genoemde redenen zijn (post)moderne hermeneutische benaderingen vanuit gereformeerd oogpunt niet bruikbaar: allerhande (f)actoren en perspectieven worden verabsoluteerd boven het gezag van de Schrift zelf. Tegelijk kunnen moderne onderzoeken en inzichten wel ingezet worden en vruchtbaar gemaakt worden, mits eclectisch gebruikt; daarvoor moeten ze op waarde geschat worden. Hieronder een aantal voorbeelden.

2.2.1 Postmoderne benadering van taal

De benadering van taal is de afgelopen halve eeuw sterk veranderd. Ging men eerder uit van een directe relatie tussen woord en ding (*sign/signified*), postmoderne taalkundigen zien taal meer als een systeem in zichzelf zonder verwijzing naar de werkelijkheid buiten de taal. Het is duidelijk dat deze opvatting Bijbels gezien zeer problematisch is, omdat de Schrift Woord van God is, verwijst naar de historische werkelijkheid en de mens aanspreekt.³⁵ Een aantal voorbeelden.

- Vanuit de structuralistische taalbenadering (taal is een systeem in zichzelf) ligt het voor de hand om synchroon taalonderzoek te doen: hoe functioneert een bepaald woord / een bepaalde uitdrukking in een bepaalde tijd? Een vergaande gedachte hierbij is dat voor de definitie van ieder afzonderlijk woord het hele taalsysteem nodig is. Concreet: bij ieder woord zou in een voetnoot het hele woordenboek moeten staan; bij ieder gelezen woord moet ik een volledig woordenboek actief bedenken in mijn hoofd. Omdat dit voor een mens onmogelijk is, is het onmogelijk om de ander te begrijpen. Deze benadering (die leidt tot solipsisme (ik ben opgesloten in mijzelf)) is typisch binnenwerelds. Het legt het menselijk tekort bloot; schepselmatig is de mens beperkt in zijn verstandelijke vermogens; door de zondeval is zijn verstand verduisterd, zelfs na ontvangen genade (1 Kor. 13:12). Het benadrukt de noodzaak van de Heilige Geest als Uitlegger (Hand. 8) en doet opzien naar de God Die het fenomeen 'taal' geschapen heeft en Die daar met eerbied gesproken wèl een totaaloverzicht over heeft ('onpeilbaar diep zijn Gods gedachten', Ps. 147; zie ook Hand. 17:25, 28). Afstand tussen de geestesinhoud van twee personen is al een heel oud probleem: ook Augustinus (met zijn oude taalbenadering) worstelt hiermee in zijn *De catechizandis rudibus*; dat complete of compleet juiste conceptuele kennis onmogelijk is na Genesis 3, noemt ook John Owen: 'Nor is it pretended that any one man may or can have, in the use of any means whatever, a full comprehension of all divine revelations in this life, nor perhaps of any one of them; or that all men, in the use of the same means prescribed unto them, shall have the same conceptions of all things revealed.'³⁶ De filosofische consequentie van de moderne

³⁴ Van den Belt (2007).

³⁵ Vermoedelijk is het deze denklijn die maakt dat Huijgen zo luchtig om kan gaan met de historiciteit van de Schrift (Huijgen (2021:167vv.)).

³⁶ Owen (1678:ccclxx-ccclxxi).

taalbenadering is de gedachte dat de taal niet naar iets buiten zichzelf verwijst. Het epistemologische probleem wordt echter door Schrift en kerk onderkend; zonder metafysica ligt de oplossing voor dit probleem in pragmatisme. Voor de christen opent het een wijds perspectief op de God van het Woord / de *Logos*.

- 'Als een tekst een werkelijkheid in zichzelf is, is de oorspronkelijke schrijver met zijn intenties principieel onkenbaar.' In deze uitspraak wordt een hermeneutische notie verheven tot absoluut uitgangspunt. De notie is: er is interpretatie nodig om de tekstintenties en auteursintenties te verstaan. Postmoderne taalkundigen schuwen niet om vanuit de epistemologische verlegenheid die 'interpretatie' met zich meebrengt (wanneer binnenwerelds benaderd) de ontologische stap te maken: dus er zijn geen auteursintenties, er is geen auteur. Wat ik niet kan kennen, is niet relevant of bestaat niet. Dit punt kan vruchtbaar in verband gebracht worden met de inspiratieleer. Het postmoderne auteursvraagstuk biedt opening om te spreken over menselijke auteurs en de Goddelijke Auteur van de Bijbel; over de inspiratieleer en de 'andere kant' van het interpretatieproces: het is maar niet 'ik en de tekst', maar het is de Heilige God, Die middels Zijn Woord verlossend handelt met zondaren.

Op deze manier kunnen postmoderne theorieën een bron van inspiratie zijn; ofwel om op onderdelen bruikbaar te maken; ofwel als spiegel waarin het menselijk tekort en het failliet van de moderne tijdgeest zichtbaar worden.

2.2.2 Verstaanshorizon

Paul Ricoeur muntte het begrip van de verstaanshorizon; het is van belang om helder te hebben wat de horizon, het perspectief van de tekst is en dat van mijzelf. Het gevaar is anders dat ik de tekst ga overladen met mijn vragen, die niet eigen zijn aan de tekst.³⁷ Het is van belang om de afstand tussen deze perspectieven bespreekbaar te maken. Zo kan men komen tot horizonversmelting: dat tekst en lezershorizon in elkaars verlengde komen te liggen. Dit inzicht is bruikbaar en van belang; voor zover het bruikbaar is, vinden we de gedachte of het gebruik ervan ook terug in de kerkgeschiedenis. Bij allerlei exegetische vraagstukken komt de vraag naar boven: stel ik wel de juiste vragen aan de tekst?³⁸ Een aantal gevaren dat ontstaat als deze theorie verabsoluteerd wordt:

- De tekst kan wel nieuw licht werpen op nieuwe situaties; daarmee verandert de tekst of haar betekenis echter niet. Het spreken over uitleg die 'onaf' is omdat de *Wirkungsgeschichte* doorgaat, staat hier haaks op (vgl. visie Eep Talstra, Cees Houtman).
- Het stellen van 'de juiste vragen', nl. die eigen zijn aan de tekst, is niets meer dan een denkinstrument. Het heeft geen enkele bewijskracht en kan ook weer heel gemakkelijk dienen om via een omweg mijn eigen antwoorden aan de tekst op te dringen (bijvoorbeeld: Genesis 1 gaat niet over het ontstaan van de aarde; vgl. visie John Walton).

³⁷ Zwiep (2013:196-200). Velen gebruiken een dergelijk inzicht gretig om Genesis 1-3 los te koppelen van de historische werkelijkheid (vgl. John Walton (2015), *The Lost World of Adam & Eve*); dit laat de relatieve waarde van hermeneutische noties zien: ze kunnen voor allerlei doeleinden gebruikt worden. Het onderstreept het belang van goede, geestelijke doordenking ervan.

³⁸ Dit vinden we al in de Bijbel zelf, als de Heere Jezus uitlegt dat de context van Mozes' scheidbrief van belang is (Matth. 19:8).